

Uherské (či maďarské) dějiny mají „šťestí“ na šestky. Alespoň namátkou: 1526, 1566, 1606... – 1956. Rok 1526 je dobře známý i Čechům. Bitvou u Moháče zaniká samostatný uherský i český stát, oba celky jsou postupně začleňovány do habsburského soustátí. V Uhrách kromě toho nastává více než stopadesátileté období protitureckých bojů. Proto jsme se rozhodli otisknout několik studií, které se věnují tureckému fenoménu v dobové i pozdější maďarské literatuře.

***

1566 – Obléhání Szigetváru a barokní epos Mikuláše Zrínského (maď. Miklóse Zrínyiho)

Jednou z významných událostí období tureckých bojů v Uhrách bylo nepochybně obléhání hradu Szigetváru (Szigetu), nacházejícího se nedaleko Pětikostelí (Pécs), a jeho dobytí Turky roku 1566. Nahlíženo z historického pohledu se jistě nejednalo o něco zcela výjimečného, vždyť obléhání a dobývání strategicky významných hradů bylo zejména v 50. a 60. letech 16. století takřka na denním pořádku. Z pohledu literárního však nelze tuto událost opomenout, neboť se stala tématem maďarského barokního eposu **Mikuláše Zrínského *Obléhání Szigetetu*** (Szigeti veszedelem – Obsidio Szigetiana), jenž vyšel ve Vídni roku 1651.

Barokní epos je co do žánru v daném období maďarské literatury ojedinělý, ovšem tematicky navazuje na domácí tradici především tzv. historických zpěvů – kratších epických skladeb popisujících (často kronikářsky) určitou historickou událost. Vzhledem k absenci epických skladeb většího rozměru je Zrínského počín skutečně ojedinělý. Autor díla velmi dovedně skloubil obecné požadavky eposu (patrné jsou tu prvky a inspirace z tvorby Vergilia, Tassa, Ariosta) s vlastní rodinnou tradicí, která posiluje nejen originalitu, ale i důvěryhodnost díla. Básníku Mikuláši Zrínskému se pro hlavní postavu eposu přímo „nabízela“ postava svého praděda Mikuláše Zrínského st., jenž se proslavil hrdinskými boji proti Turkům a nakonec statečnou mučednickou smrtí při obraně Szigetváru roku

1566. Tato charakteristika je samozřejmě poněkud zjednodušená, protože básníkův praděd měl na svědomí i věci méně chvályhodné, jinými slovy: jeho život se příliš nelišil od života většiny aristokratů a vojevůdců dané doby, jehož nedílnou součástí byly zrada, vražda či zabírání cizího majetku. Této skutečnosti si byl autor eposu vědom, proto na více stěžejních místech díla zdůrazňuje, že hrdinství při obraně hradu a následná mučednická smrt odčinila i dřívější hříchy hrdiny. Faktem je, že M. Zrínský starší získal různými způsoby rozsáhlé statky na území jižních Uher a Chorvatska, takže rod Zrínských se stal jedním z nejmocnějších a nejvlivnějších, avšak – a to je třeba zdůraznit – na rozdíl od většiny svých současníků považoval boj proti Turkům za svůj hlavní úkol. Hrdina eposu se narodil kolem 1508, v letech 1542-1556 byl chorvatským bánem. Velitelem Szigetváru se stal roku 1561. Z českého pohledu není bez zajímavosti, že se 1564 oženil v Jindřichově Hradci s Evou z Rožmberka, jak o tom vypovídá i pamětní deska na hradní Kapli sv. Ducha v zámeckém areálu.

Autor eposu, básník, vojevůdce a politik Mikuláš Zrínský žil v letech 1620-1664. Zahynul tragicky na lovu. Kromě eposu psal též lyrické básně – idyly, neméně významná jsou rovněž vojensko-politická pojednání a traktáty. Jejich ústřední myšlenkou je otázka možné svobody a samostatnosti Uher, mají tedy nejen protiturecký, ale především silně protihabsburský charakter. Zrínský totiž zpochybňuje tvrzení svých prohabsbursky smýšlejících současníků, podle kterých je třeba realizovat vyhnání Turků za pomoci Habsburků. Oproti tomu prosazuje ideu spolenectví menších „středoevropských“ států a útvarů. Varuje před nebezpečím následné habsburské diktatury, k níž po roce 1670 skutečně došlo (tehdy prožívali Maďaři „pobělohorskou“ atmosféru). Proto jeho epos, i když se odehrává v maďarsko-turecké relaci, v mnohém implicitně vypovídá i o této problematice. Básníkův život, podobně jako život jeho předků, probíhal především ve znamení obrany proti Turkům, takže na rozdíl od většiny autorů klasických eposů znal „naturalistické“ krvavé scény bitev z vlastní zkušenosti. Přímé odkazy najdeme i v subjektivních vložkách eposu. Např. v prvních

strofách 9. zpěvu nás autor informuje o tom, že se nemůže plně věnovat tvorbě, protože musí odrážet útoky Turků usazených na hradě Kalocsa. Ostatně toto zdůrazňuje i v dedikaci eposu, když píše, že se literární tvorbě může věnovat pouze v zimě, kdy se nebojuje. Zároveň se omlouvá za jazykové a stylistické nedbalosti, neboť pro vojenské povinnosti nemá možnost provést korekci díla. Z rukopisu je však zřejmé, že určité úpravy dodatečně prováděl (dílo vznikalo 1647/48), nikoli však ve smyslu homérovskeho či vergiliovského časového odstupu a průběžné důsledné korekce.

Epos vyšel – jak zmíněno výše – roku 1651 ve Vídni jako stěžejní část svazku nazvaného *Adriai tengernek Syrenaja* (Siréna Jaderského moře). Sirénou – ve významu „poety, pěvce, jenž okouzluje svým zpěvem“ – označuje básník sebe sama. Jaderské moře odkazuje na chorvatské statky Zrínských, ale zároveň i na roli prostředníka mezi maďarskou a italskou kulturou. Součástí svazku je i několik básní lyrických, tvořících úvod sbírky, a jako epilóg několik epigramů o szigetvárských hrdinech. I když se zde autor nazývá pěvcem Adrie, nutno podotknout, že sám spravoval severní část rodinných statků, zatímco jižní části se věnoval jeho bratr Péter Zrínský. Toto správní rozdělení mělo i dosah jazykový: Mikuláš se zaměřil na maďarštinu, Péter na chorvatštinu. Díky této skutečnosti mohl epos (respektive celý básnický svazek) vyjít již roku 1660 v chorvatském překladu autorova bratra.

Básník nám formou hrdinského eposu (s určitými prvky romance v duchu tvorby Ariosta) v 15 zpěvech zprostředkovává ideu morální převahy, kdy i přes faktický úspěch turecké armády patří morální vítězství obráncům hradu, kteří neváhají v čele se svým vůdcem M. Zrínským položit svůj život za obranu vlasti a pro křesťanství. Počet slok celého díla je symbolický – 1566, označuje tedy rok popisované události. Po formální stránce zvolil autor tzv. maďarský alexandrin, neboli dvanáctislabičný verš přízvučný. Jedná se o čtyřverší s tirádovým rýmem

(a, a, a, a). Básník však neuplatňuje důsledně cezuru po šesté slabice, jak bylo pro tuto formu typické, ale využívá též méně obvyklého dělení verše na pěti- a sedmislabičný celek, čímž dosahuje formální pestrosti a zdůraznění některých prvků obsahových.

V 1. zpěvu nás básník, poslušen pravidel klasického eposu, seznamuje s tématem (expositio), jako múzu vzývá a o pomoc prosí – v duchu barokního eposu – Pannu Marii (invocatio). Dozvídáme se, že Bůh sesílá trest v podobě Turků na Maďary, neboť tito se v náboženském, morálním politickém životě dali na cestu hříchu, úpadku, zla. Paradoxním – avšak z hlediska eposu zcela logickým – způsobem představují maďarští obránci hradu výjimku, neboť jsou symbolem jednoty a odhodlání položit svůj život za vlast, za křesťanství, jsou ztělesněním křesťanských ctností. Jejich morální postoj tak (implicitně) kontrastuje s realitou Uher, zároveň však (explicitně) s celkovým morálním úpadkem a nejednotou tureckého tábora se sultánem v čele.

Již ve 2. zpěvu je hlavní hrdina Mikuláš Zrínský seznámen s osudem svým i svých druhů (anticipatio). Autor zde používá známého motivu z legend: Kristus se skloní z kříže k modlícímu se hrdinovi a seznámí ho s tím, že zde zemře mučednickou smrtí. Ten Boží vůli přijímá a s tímto (hlavnímu hrdinovi eposu vlastním) vědomím podstupuje nadcházející zkoušky a boj.

Na začátku 4. zpěvu se básník formou reflexe věnuje tématu štěstí – Fortuny a jejímu proměnlivému charakteru. Nepřímo tak naznačuje, že i přes dosavadní úspěchy nastanou pro hlavního hrdinu chvíle, kdy se od něho Fortuna odvrátí. Reflektivní úvaha o proměnlivosti štěstí se opět objevuje v úvodu 10. zpěvu. Za zmínku jistě stojí, že štěstí v tomto hlubším osudovém významu hrálo v životě i v tvorbě básníka důležitou roli, jak o tom svědčí i jeho heslo „Sors bona, nihil aliud“ (Nic jiného než dobrý osud) na titulní straně sbírky.

V 5. zpěvu povzbuzuje hlavní hrdina své vojáky (adhortatio) před rozhodující fází boje a po svém synovi posílá králi dopis, v němž předpovídá smrt hradní posádky. Nepočítá již s žádnou pomocí (ani ji po královi nežádá) a přijímá vůli

boží. Básník zde oproti historické skutečnosti (kdy králova vojska z nedalekého města nezasáhla a ponechala obránce hradu bez pomoci) zachovává pravidla barokního eposu o loajalitě hrdiny vůči panovníkovi bez jakékoli výtky či výčitky.

V následujícím zpěvu přicházejí ke Zrínskému dva vyslanci z tureckého tábora a vyzývají ho, aby se vzdal sultánovi. Dialog neodkrývá jen konfrontaci dvou pravd – Sulejmánovu pravdu, který se jako mocný vládce domnívá, že jeho mocenské záměry jsou totožné s vůlí boží, a pravdu Zrínského, který podřizuje svou vůli božím záměrům a boží prozřetelnosti a jako obránce malého hradu ví, že Bůh (a tedy pravda) je s ním. Dialog je rovněž klíčem k budoucímu morálnímu chování obou vůdců. Od tohoto momentu se morální úpadek sultána (Turků) a naopak morální vzestup Zrínského (Maďarů) průběžně umocňuje a stává se tak rozhodujícím prvkem dalších – a konečných – událostí. Např. Zrínský je v 10. zpěvu nazýván Hectorem Szigetem.

Děj eposu je tedy od počátku řízen vyššími mocnostmi nebe a pekla. Veliteli Zrínskému se zjevuje nejprve archanděl Michael, v závěru díla archanděl Gabriel, zatímco sultán a jeho vojsko podléhají zlým duchům. Tento protiklad nabývá gigantických a velkolepých rozměrů v závěrečné části díla, kdy před rozhodujícím bojem vyvolává sultánův čaroděj své spojence – zlé duchy včetně Mohameda, kteří však již vědí o své následné morální porážce. Maďarskému hrdinovi se naopak zjevuje archanděl Gabriel s palmovou ratolestí, symbolem mučednictví. Zahání zlé duchy do pekla a Zrínského s jeho druhy provází spolu s andělskými sbory do boje, a následně duše padlých obránců do nebe. Morální vítězství Maďarů je tedy jednoznačné a nezpochybnitelné.

Naopak Turci jsou i přes svou mocenskou převahu morálně stále slabší. Stále více vystupuje do popředí na jedné straně krutost a sobeckost Sulejmána, spoléhání se na sebe sama, na vlastní sílu a schopnosti – a na straně druhé spravedlnost a lidskost Zrínského, pokora jako základ skutečného hrdinství. S tímto protikladem souvisí i úpadek sultánovy autority a vnitřní rozpolcenost

tureckého tábora a naopak – důvěra maďarských vojáků k veliteli a jeho soucítění s nimi. Destrukce uvnitř tureckého tábora se vystupňuje natolik, že sám sultán uvažuje o ukončení obléhání (13. zpěv). Své rozhodnutí změní po té, co v jeho stanu najde skrýš před útočícím dravcem poštovní holub Zrínského, vyslaný ke králi. Turci se tak dozví o bezvýchodné a dále již nesnesitelné situaci obránců a rozhodnou se pokračovat v útocích. Tím je osud Maďarů z moci náhody zpečetěn.

14. zpěv začíná obrazem lodě, která míří s básníkem k přístavu. Opět jsme svědky subjektivní reflexe, kdy básník na lodi poznává na břehu svého bratra a přítele a využívá popisu k jejich charakteristice. Poté se vrací k závěrečné fázi eposu, kde se schyluje k apokalyptickému boji dobra a zla. Důležitým momentem je vyvolání ducha Aliho Hazreta, který čaroději jasně oznamuje, že křesťané v Szigetváru nepatří k hříšné většině, jsou to „jiní křesťané, Bohu milí, nad nimiž temní duchové nemají moc“.

Morální převahu a velikost Zrínského ukazuje i skutečnost, že Sulejmán zahynul přímo jeho rukou, zatímco maďarského hrdinu v bezprostředním boji nikdo porazit nedokázal, usmrtila ho až letící dělová koule. Autor zde upravil historickou skutečnost v duchu žánru, neboť Sulejmán zemřel při obléhání Szigetváru přirozenou smrtí, kterou však z taktických důvodů turecké vedení uchovávalo v tajnosti.

V době, kdy epos vznikl, bylo již zřejmé, že vojenská síla Turků upadá, i když ji samozřejmě nebylo možné ještě několik desetiletí podceňovat. Můžeme si proto právem položit otázku, nakolik se již ve své době jednalo o dílo „zobrazující doby minulé“ a nakolik jej bylo možné považovat za aktuální. Z pojetí a zpracování tématu vyplývá, že básníkovi šlo o obojí. Jeho snahou bylo na epické výpovědi jednak ukázat příkladný postoj uherské šlechty, jednak (více či méně skrytě) upozornit na reálnou politickou situaci dobových Uher. To dosvědčuje i fakt, že autor své dílo věnoval právě uherské šlechtě. Rovněž nelze opomenout

skutečnost, jak sám autor v předmluvě díla zdůrazňuje, že jeho cílem a snahou bylo obohatit maďarskou literaturu o nový žánr a o nové prvky cizích literatur. K osudům díla patří skutečnost, že krátce po svém vzniku upadlo téměř v zapomenutí, přesněji řečeno bylo zastíněno lehčími výpravními žánry, avšak v polovině 18. století se dostává do širšího povědomí a následně sehrálo z hlediska formálního, prozodického i tematického významnou roli při utváření novodobé maďarské literatury.

© Simona Kolmanová

Použitá literatura

- Klaniczay, Tibor: Zrínyi Miklós, Budapest, 1964.
- Kovács, Sándor Iván: Zrínyi–tanulmányok, Budapest, 1979.
- Szörényi, László: Hunok és jezsuiták, Budapest, 1993.
- Zrínyi, Miklós: Szigeti veszedelem, Budapest, 1993.